

KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI VA RAQAMLI DAVRDA KITOBNING QADRI

Abdiyeva Sarvinoz Shoyimovna

Kalit soʻzlar: Kitobxonlik madaniyati, raqamli davr, chuqur oʻqish, media va axborot savodxonligi, madaniy kapital, e-kitob va audiokitob, axborot ortigʻi, kutubxona ekotizimi, taʼlim siyosati, oila va maktab hamkorligi.

Annotatsiya: Maqolada kitobxonlik madaniyatining shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy kapital va madaniy uzviylikni taʼminlashdagi oʻrni, shuningdek, raqamli davr sharoitida kitobning qadri masalasi tahlil qilinadi. Raqamli platformalar, qisqa formatli kontent va algoritmik lentaning oʻqish odatlariga koʻrsatadigan bosimi “chuqur oʻqish” amaliyotini zaiflashtirayotgan bir paytda, kitobning diqqatni jamlash, tanqidiy tafakkur va maʼnaviy-idrokiy tajribani boyitishdagi noyob funksiyasi qayta talqin etiladi. Tadqiqotda nazariy tahlil (madaniy kapital, media-ekologiya, oʻqish psixologiyasi), normativ-huquqiy va statistik manbalarni sintez qilish, shuningdek, kutubxona va maktab amaliyotlaridan olingan kuzatuvlar asosida konseptual yondashuv taklif etiladi. Maqola natijasida “kitobxonlik ekotizimi” tushunchasi kengaytiriladi va unda motivatsiya, infratuzilma hamda kompetensiyalar oʻzaro bogʻlangan uch yoqlama model sifatida asoslanadi. Amaliy jihatdan oila–maktab–kutubxona–media hamkorligi, raqamli gigiyena, oʻquv dasturlarida uzun matnlar ulushi, e-resurslar bilan anʼanaviy kitobning komplementarligi hamda audiokitoblar imkoniyatlaridan samarali foydalanish boʻyicha tavsiyalar beriladi. Xulosalar taʼlim siyosati, kutubxona boshqaruvi va pedagogik amaliyot uchun qoʻllanilishi mumkin.

Global axborot makonida kontent ishlab chiqarish va isteʼmol qilish tezligi beqiyos darajada oshdi: har bir foydalanuvchi bir vaqtning oʻzida muallif, tahrirchi va auditoriyaga aylana oladi. Bunday sharoitda “koʻp oʻqish” bilan “chuqur oʻqish” oʻrtasidagi farq keskinlashadi: koʻp qirrali, ammo parchalangan axborot oqimi tezkor eʼtibor almashinuvi va yuzaki kognitiv strategiyalarni ragʻbatlantiradi, biroq murakkab gʻoyalarni izchil idrok etish, dalillar orasidagi sababiy aloqalarni qurish, matn ichidagi mantiqiy va estetik qatlamlarni sezish uchun lozim boʻlgan sekinlik va sabot yetishmaydi. Ana shunday muhitda kitobxonlik madaniyati — shaxsning kitob bilan ongli, barqaror va estetik hamda axloqiy meʼyorlarga tayangan munosabatini ifoda etuvchi qadriyatlar majmui — nafaqat oʻqish koʻnikmasi, balki intellektual intizom va maʼnaviy oʻsishning tayanchi sifatida yana-da dolzarb tus oladi.

Kitob, boshqa axborot vositalaridan farqli ravishda, oʻquvchini uzluksiz matn bilan suhbata chorlaydi: muallif ovozi, dalillarning ketma-ketligi, paratekst (sarlavha, izoh, bibliografiya) va materiallik (varaqlash, belgilash) jarayonning ajralmas qismiga aylanadi.

Bu jarayon o'quvchini matn ichida fikr iziga kirishga, muallif bilan bahsga, dalillarni taqqoslashga va nihoyat o'z pozitsiyasini shakllantirishga majbur etadi. Shunday ekan, kitobning qadri — uning “sekin tafakkur” va chuqur idrok uchun yaratadigan makonidadir. Raqamli davr mazkur qadriyatni inkor etmaydi; aksincha, to'g'ri tashkil etilganda, elektron kitob, audiokitob, raqamli kutubxonalar va izchil tavsiya algoritmlari kitobxonlik madaniyatini kengaytirishi mumkin.

Masala shundaki, raqamli platformalar ko'pincha e'tiborni qisqa sikllarga bo'lib yuboradi. “Axborot ortig'i”, “klikbait”, shaxsiylashtirilgan lenta va doimiy bildirishnomalar o'quvchiga tezkor mukofot (“instant gratification”) taklif etadi, natijada uzoq matnlarga kirishish uchun zarur motivatsiya pasayadi. Shu bois bugungi ta'lim, madaniyat va axborot siyosatining vazifasi raqamli imkoniyatlarni inkor etish emas, balki ularni kitobxonlik madaniyati foydasiga safarbar etishdir: o'quvchini ko'pkanallilik ichida yo'naltirish, “raqamli gigiyena” me'yorlarini shakllantirish, o'qishga doir “sekinlik huquqi”ni himoya qilish va o'qish tajribasini ijtimoiy jihatdan jozibador qilish.

Kitobxonlik madaniyati bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida nafaqat shaxsiy intellektual rivojlanish, balki jamiyatning madaniy va ma'naviy barqarorligi uchun ham strategik ahamiyat kasb etadi. Raqamli davrda axborot oqimining tezligi va hajmi keskin oshgani sababli inson e'tiborining fragmentatsiyasi, chuqur o'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishi va qisqa formatli kontentga ko'nikib qolish jarayoni kuchaymoqda. Shu bois bugun kitobning qadri qayta baholanishi, uning kognitiv, ijtimoiy va estetik funksiyalari yangicha talqin qilinishi zarur. Kitob boshqa axborot vositalaridan farqli o'laroq, o'quvchini izchil matn bilan to'qnashishga majbur etadi. U sekinlik, sabr, diqqatni jamlash va mantiqiy izchillik talab qiladi. Bu jarayonda o'quvchi muallifning fikr izidan boradi, dalillarni tahlil qiladi, o'z mulohazasini shakllantiradi va tanqidiy yondashuvni o'zlashtiradi. Shu tariqa kitob nafaqat bilim manbai, balki intellektual intizom va tafakkurni tarbiyalovchi vosita sifatida o'zining o'rnini saqlab qolmoqda.

Raqamli muhit esa bu jarayonga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatmoqda: bir tomondan, u o'qish imkoniyatlarini kengaytiradi, ikkinchi tomondan esa chuqur o'qishga tahdid tug'diradi. Elektron kitoblar, audiokitoblar va onlayn kutubxonalar orqali kitoblarga kirish yanada qulay bo'ldi, ammo mobil telefon va ijtimoiy tarmoqlar ko'pincha tezkor kontent iste'molini rag'batlantirib, diqqatni yuzaki iste'molga yo'naltirmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qog'ozli kitoblar o'qish jarayonida diqqatni ko'proq jamlaydi, e-ink texnologiyasiga asoslangan qurilmalar esa ko'zni kam charchatadi va uzun matnlarni o'qishga mos muhit yaratadi. Telefon yoki planshet ekranida o'qish esa chalg'ituvchi omillar ko'pligi sababli chuqur idrok uchun qulay emas. Shunga qaramay, barcha formatlarning o'ziga xos afzalliklari bor: qog'ozli kitob sekinlik va mulohaza uchun, elektron kitob tezkor izlash va belgilash uchun, audiokitob esa harakat paytida o'qish

imkoniyati uchun muhim. Ularning barchasi bir-birini to'ldiruvchi vosita sifatida qaralishi kerak.

Kitobning qadri faqat bilim berish yoki tafakkurni rivojlantirish bilan chegaralanmaydi, balki ijtimoiy kapital va empatiyani shakllantirishda ham alohida o'rin tutadi. Badiiy adabiyot orqali inson turli dunyoqarashlarni boshdan kechiradi, begona tajribalarni o'zlashtiradi va empatiya qobiliyatini kuchaytiradi. Bu esa jamiyatda muloqot madaniyatini yuksaltiradi, bag'rikenglik va fuqarolik ongini rivojlantiradi. Shu sabab kitobxonlik shaxsiy zavq va bilim manbai bo'lishi bilan birga, ijtimoiy qadriyat sifatida ham baholanishi lozim.

Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda "kitobxonlik ekotizimi" tushunchasi muhim bo'lib, unda uch asosiy ustun mavjud: motivatsiya, infratuzilma va kompetensiya. Agar o'quvchida ichki motivatsiya bo'lmasa, kitobni qo'lga olish ehtimoli kamayadi; infratuzilma — ya'ni kutubxona, elektron resurslar, jim maydonlar yoki qulay qurilmalarning yo'qligi o'qish jarayonini qiyinlashtiradi; zarur kompetensiyalar bo'lmagan taqdirda esa murakkab matnni tahlil qilish imkoniyati cheklangan bo'ladi. Shu sabab uchala omil uyg'unlashgan taqdirdagina kitobxonlik madaniyatida barqaror natijaga erishish mumkin.

Oila, maktab va kutubxona o'rtasidagi hamkorlik ushbu ekotizimning amaliy asosini tashkil etadi. Oilada bolaga kitob o'qib berish, o'qish uchun qulay muhit yaratish, ekran vaqtini nazorat qilish kabi oddiy odatlar uning keyingi intellektual taraqqiyotiga asos bo'ladi. Maktabda uzun matnlar bilan ishlash, annotatsiya va konspekt tuzish, jim o'qish mashg'ulotlari o'quvchilarning o'qish malakasini rivojlantiradi. Kutubxona esa faqat kitob saqlash joyi emas, balki jamoaviy o'qish, muhokama, o'quvchilarni qiziqtiruvchi tadbirlar o'tkaziladigan madaniy maydon bo'lishi kerak. Media va jamoatchilik kompaniyalari esa kitobni ijtimoiy qadriyat sifatida ommalashtiradi, o'quvchilarni rag'batlantiruvchi muhit yaratadi.

Raqamli texnologiyalarni kitobxonlik foydasiga yo'naltirish ham zarur. O'quvchilar uchun bildirishnomalardan xoli maxsus "o'qish rejimlari", raqamli kundaliklar, o'qish marafonlari va gamifikatsiya usullari chuqur o'qishga undovchi samarali mexanizmlardir. Shu bilan birga, ta'lim siyosatida o'quv dasturlarida uzun matnlarga ko'proq o'rin berish, o'qituvchilarni "chuqur o'qish strategiyalari" bo'yicha qayta tayyorlash, kutubxonalarda esa raqamli xizmatlarni kengaytirish kabi yo'nalishlar ustuvor bo'lishi kerak.

Albatta, bunday tizimni joriy etishda ayrim xavflar ham mavjud. Raqamli tengsizlik sabab ayrim qatlamlar kitoblarga teng imkoniyatga ega emas, til siyosati tufayli ona tilidagi sifatli manbalar yetishmaydi, algoritmik tavsiyalar esa ommabop kontentni sifatli adabiyotdan ustun qo'yishi mumkin. Shu bois kitobxonlik siyosatini ishlab chiqishda shaxsiy motivatsiyani qo'llab-quvvatlash, infratuzilmani rivojlantirish, kompetensiyalarni muntazam oshirish va xavflarni oldini olishga qaratilgan kompleks choralar ko'rilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, raqamli davrda kitobning qadri yanada oshib bormoqda. U tezkor axborot oqimidan farqli o'laroq, insonni sekin fikrlashga, mulohaza qilishga, dalillarni taqqoslashga va mas'uliyatli xulosalar chiqarishga majbur etadi. Kitobxonlik madaniyati esa shaxsning bilim darajasini, ijtimoiy kapitalini va madaniy saviyasini belgilovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biri bo'lib qolmoqda. Shu sababdan oila, maktab, kutubxona va media hamkorligida, raqamli vositalardan ongli foydalanilgan holda, kitobxonlikni rivojlantirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, I.A. (1996). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat.
2. Jo'rayev, A. (2018). Kitobxonlik madaniyatining shakllanishi va rivoji. Toshkent: Fan.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Qarori. (2017).
4. Xolbekov, D. (2020). Raqamli davr va o'quv madaniyati: muammo va imkoniyatlar. Toshkent: Innovatsiya.
5. To'xtayev, B. (2021). "Elektron kitoblar va ularning kitobxonlikka ta'siri". Ma'naviyat va ma'rifat jurnali, №3, 45-52.
6. UNESCO (2019). Reading in the Digital Age: Opportunities and Challenges. Paris: UNESCO Publishing.
7. Anderson, P. (2020). Digital Reading and the Future of Books. New York: Routledge.